

Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Alevi Talepleri Tespit ve Öneri Raporu

Cemevi Neyi Temsil Ediyor?

Rıza Yıldırım

Yard. Doç. Dr. | TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

liberal düşünce Yıl 19, Sayı 73-74, Bahar - Yaz 2014, s. 13 - 19.

Alevi kimliğini oluşturan iki katman

Alevilik meselesini ve bu meselenin kilitlendiği nokta olan cem-evini doğru anlayabilmek için bugün karşımızda duran Alevi kimliğinin bileşenlerini iyi kavramamız gerekmektedir. Bu gözle bakıldığında Alevi kimliğinin birçok unsurun kaynaşmasıyla oluştuğu veya oluşmakta olduğu görülecektir. Ancak biraz dikkatle incelendiğinde sözkonusu unsurların iki ana başlık altında toplanabileceği görülür. Bir başka deyişle, modern Alevi toplumunun ortak belleği iki temel katmandan oluşmaktadır.

1. İnanç ve tarihsel derinlik

Modern Alevi kimliğinin zeminini oluşturan alt katman tarihsel birikim ve onunla kaynaşmış olan geleneksel Alevi inançlarıdır. Bu katman 1960'lara kadar kimliğin tek belirleyicisi iken, bu tarihlerden itibaren şehirleşme ve ona eşlik eden solculuk, kemalizm gibi kimi fikir akımlarının etkisiyle toplumu kavrama gücünü kaybetmeye, dolayısıyla Alevilerin düşünce ve eylemleri üzerindeki etkisini yitirmeye başlamıştır. Elbetteki bu etki kaybı şehirleşen ve modern eğitim alan kesim üzerinde kendini göstermektedir. Kırsal alanda, geleneksel toplum ve kültür kodlarını muhafaza eden Alevilerin bu hafıza katmanıyla ilişkisi daha güçlü olmakla beraber, onun da bir çözüme sürecine girdiği söylenebilir. Zaten bu ikinci kategoriye giren insanların Alevi hareketi üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır.

Alevi ortak kimliğinin bilinçaltı zeminini oluşturan birinci bellek katmanı inanç vurgulu bir niteliğe sahiptir. Bu belleğin yapıcı unsurları, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt etrafında geliştirilmiş menkıbelerdir. Aleviliğin kendine has dindarlık biçiminin sürekli geliştiren geleneksel kurumlar birinci katmanın diğer ana bileşenini oluşturmaktadır. Sözkonusu kurumlar içinde en önemlileri, cem ibadeti, dedelik ve musahipliktir.

Ehl-i Beyt merkezli tasavvufi İslam yorumu ve adı geçen kurumların bir araya gelmesiyle GELENEKSEL ALEVİLİK ortaya çıkmaktadır ki bu Alevilik 1960'larda çözülmeye başlamış ve bugün artık neredeyse unutulmaya yüz tutmuştur.

2. Yakın geçmiş ve siyasal kaygılar

Alevi kimliğinin üst katmanını 1960'lardan itibaren içine aldığı yeni unsurların bir sentezi oluşturmaktadır. Bu unsurların başlıcaları şunlardır: pozitivist bir dünya görüşü, din ve inanç karşıtlığı (burada din ve inançtan anlaşılan çoğu zaman Sünniliktir), çeşitli kıvamlarda solculuk, varlığına dönük tehdit algısı (asimilasyon veya imha), asimilasyon korkusu ile sürekli kemikleşen anti-Sünni ve anti-devletçi alt bilinç. İkinci katman üstte olması itibarıyla Alevi toplumunun düşünce, his ve eylemlerini belirlemede daha etkindir. Daha önemlisi, bu katman esas olarak şehirli ve geleneksel dokudan kopmuş Alevilerde yerleştiğinden – ki toplumsal hareketleri yönlendiren kesimler bunlardır – Alevi hareketinde de başat belirleyici unsur haline gelmektedir.

Nitekim, Alevi hareketinin ortaya çıkışı ve şehirlerde görünür bir hal alması esas olarak bu kesimin liderliğinde ve hegemonyasında gerçekleşmiştir.

Alevi Hareketinin İki Evresi

Aleviliğin son elli yıllık tarihine bu bellek katmanları açısından baktığımızda karşımıza çıkan manzara şudur. Alevilik geleneksel haliyle köy ve kırsal hayatta şekillenmiş ve o sosyo-kültürel muhite göre kendini inşa etmiş bir inanç ve uygulama sistemidir. Birinci bellek katmanı bu geleneksel hayat tarzı tarafından üretilmiştir. 1960'lara kadar neredeyse bozulmadan devam eden bu yapı içinde cem ibadeti merkezi bir yer ve işleve sahiptir. Hem bir ibadet olarak, hem de sosyal statüleri ve ilişkileri düzenleyen dinsel-hukuksal bir kurum olarak, cemin geleneksel Alevi hayatındaki başat rolü açıktır. Ancak geleneksel toplum yapısında ön plana çıkan daha çok ritüelin kendisi olup onun gerçekleştirildiği mekan (cem-evi) ikinci planda gelmektedir.

1960'larda başlayıp 1980'lerde iyice hızlanan şehirleşme süreci, Alevi kimliğini derin bir dönüşüm krizi içine sürüklemiştir. Köy ve kır hayatına göre şekillenmiş olan Alevi teolojisi ve kurumları kent hayatında işlevsiz kalmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, "Geleneksel Alevilik" kentlerde yaşayan Alevilerin ihtiyaçlarına cevap verememekte, zevklerine hitap edememektedir. Sosyo-kültürel muhitte meydana gelen bu radikal değişim Alevi kimliğinin kendisini de radikal bir dönüşüme mecbur bırakmıştır. İşte bu mecburiyet "Kent Aleviliği"nin oluşum sürecini başlatan temel dinamik olmuştur. Halen devam etmekte olan bu sürecin günümüze kadar gelen hikâyesini iki ana döneme ayırmak mümkündür:

2. Dernekleşme dönemi

Kent hayatında Alevi toplumsal varlığının ilk kurumsal tezahürleri dernekler şeklinde ortaya çıkmıştır. Kent Aleviliğinin oluşum sürecinde ilk aşamayı teşkil eden bu dönemde (80'ler, 90'lar), siyasal ağırlıklı kimlik mücadelesi Alevi hareketinin baskın karakteri olmuştur. Çoğu zaman anti-İslam tonuna kadar uzanan bir anti-Sünni tepkiselliği bu dönem Alevi kimliğinin temel belirleyici unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde, aynı zamanda Alevi inancına ve geleneksel kurumlarına karşı da yer yer reddiyeye kadar varan ilgisizlik hüküm sürmektedir. Nitekim bu siyasal canlanma döneminde cem ibadeti de fazlasıyla kenara itilmiştir. Dernekleşme dönemi Alevi hareketinin esas motivasyonu olan Sünni hegemonya karşısında var olma mücadelesi üzerine kurulu siyasal ve seküler bir söyleme dayanmaktadır. Bu söylemde cem ve cemevine ilişkin talepler Alevi hareketinin tonunu belirlemekten çok uzaktır.

Bugünkü Alevi kimliğinin ikinci ana katmanı işte bu süreçte inşa edilmiştir.

2. Cemevi dönemi

1990'larda dünyaya paralel olarak Türk toplumunun bütün katmanlarında gözlenen dinsel canlanma Alevi hareketini de etkilemiştir. "Dernekleşme dönemi"nde belirleyici olan seküler tonlu siyasal mücadele ve kimlik merkezli vurgular, yerini inanç merkezli taleplere bırakmaya başlamıştır. **Bu süreç, bir yönüyle Alevi toplumunun kendi alt bellek katmanına yönelmesi olarak okunabilir.** Dönüşüm sürecinin ana dinamiklerinde meydana gelen bu kayma, Aleviliğin kent hayatındaki kurumsal tezahürüne de yansımıştır. Kentleşmenin ilk aşamasında Alevi toplumunu örgütleyen ve birarada tutan ana eksen olarak karşımıza çıkan dernekler, bu ikinci dönemde yerini cemevlerine terketmeye başlamıştır. Aleviliğin her şeyden önce bir inanç olduğuna

dair tabandan gelen sesler yükseldikçe, dernekler ve vakıflar gibi diğer şehirli Alevi kurumları cemevi yanında ikinci plana düşmüştür.

Geldiğimiz noktada cemevi, Kent Aleviliğinin dayandığı ana eksen haline gelmiştir. Aleviliğin kent şartlarında varlığı bu eksene yaslanmış durumdadır. Yani cemevi talebi özünde bir **toplumsal varlık talebidir**. Arkasında böylesi güçlü bir toplumsal talep ve tarihsel derinlik bulunduğundan dolayı da kalıcıdır, çözülmediği sürece ortadan kalkmaz.

Üç Yaklaşım Biçimi

Alevilik meselesi ve onun kilitlendiği nokta olan cemevi meselesi üç ayrı bakış açısı ile ele alınabilir.

1. Temel hak ve özgürlükler bağlamında sosyolojik yaklaşım

Bu yaklaşım tarzı, meselenin teolojik boyutlarını inanç gruplarının kendi kanaat önderlerine bırakmakta, onun yerine toplumsal gerçekliklere ve temel haklar ve özgürlüklerin temin edilmesine yoğunlaşmayı önermektedir. Buna göre, cemevinin resmen ibadethane statüsünde kabul edilmesinin tek kriteri bu statüyü talep eden yeterli toplumsal tabanın bulunması olmalıdır. Çözüm arayışında mevcut toplumsal gerçeklikler esas alınmalı, teolojik normların tartışılması inanç mesuplarının kendilerine bırakılmalıdır. Konuya temel hak ve özgürlükler açısından bakıldığında, Alevi toplumunun inançlarını rahatça yaşamalarına dönük talepleri behemahal yerine getirilmeli, bu bağlamda cem-evinin statüsü Alevi toplumunun üzerinde uzlaşacağı bir şekilde belirlenmelidir.

2. Teolojik-İlahiyatçı bağlamda normatif-doğrucu yaklaşım

Bu yaklaşım, genelde ilahiyatçı hocalar tarafından ortaya konulmakta olup Sünni-muhafazakâr toplumun büyük bir kısmının cemevi konusundaki algılarını belirlemektedir. Teolojik-doğrucu yaklaşım, Ehl-i Sünnet mezheplerince makbul kabul edilen ana referansları esas almakta ve bütün şemasını ona göre kurmaktadır. Buna göre İslam dininin mabedi bir olup o da camidir. Caminin şerik kabul etmemesi dinin birliği ve bütünlüğü ile doğrudan ilişkilidir. Zira cami yanında kabul edilecek bir başka mabet, dini de ikiye bölme riski taşımaktadır.

Teolojik yaklaşımın kanaat önderleri tarafından benimsenmesi son derece doğaldır. Ancak bu yaklaşımın yaygınlaşıp aydınlar, akademisyenler ve özel-

likle de devlet otoritesini kullananları etkilemesi Alevilik meselesini çözümsüzlük kulvarına sürüklemektedir.

3. Stratejik yaklaşım

Devlet otoritesini kullananların benimsemeyeceği bu yaklaşım tarzı, Türkiye'nin sosyal barışını, güvenliğini ve kısa-orta-uzun vadeli çıkarlarını önceleyen bir mantığa sahip olacaktır. Meseleye bu açıdan bakıldığında her şeyden önce şu gerçeği farketmek gerekmektedir. Alevi kimliği derin bir dönüşüm süreci içindedir. **Geleneksel Alevilik** çözülmekte, yerine **Modern Alevilik** inşa edilmektedir.¹ Bu inşa sürecinde birçok aktör etkili olmaktadır. Bu aktörler içinde belki de en belirleyici olan zaman geçtikçe etkisini kaybetmekte olsa da halen devlettir. Türkiye'nin geleceğini şekillendirecek parametreler arasında belki de en önemlisi Modern Alevi kimliğinin nasıl bir nitelikte ortaya çıkacağıdır. Bu noktada iki husus öne çıkmaktadır. 1) Modern Aleviliğin devletiyle barışık ve pozitif-yapıcı ilişkiler kurma becerisine sahip bir ideolojik karaktere bürünmesi; 2) Sünni toplumla uyum içinde ancak kendi varlığını kaybetmeden yaşayabilecek bir teoloji geliştirmesi.

Modern Alevi kimliğinin her iki niteliği de kazanabilmesi acilen cem-evlerinin statüsünün belirlenmesi, desteklenmesi ve Alevi hareketinin merkezi kurumu haline dönüştürülmesi ile mümkündür. Aleviliğin **birinci bellek katmanından** beslenerek kendi teolojisini ve şehir hayatına uyumlu ritüellerini (ve kurumlarını) inşa etmesi ancak cem-evlerinin işlevsellik kazanması ile gerçekleşecektir. Cemevi merkezli olmayan Alevi hareketi yine kendi teolojisini, kurumlarını ve kimlik unsurlarını üretecektir. Ancak bu defa esas kaynağı **ikinci bellek katmanı** olacaktır.

Sonuç

Kısacası, geldiğimiz noktada Alevi hareketi radikal bir yol ayrımındadır. Hareketin önünde iki ana güzergah vardır. Bunlardan birisi, cemevi olmadan dernekler üzerinden siyasal mücadele yolu, diğeri cem-evlerinin dinamoluğunu üstleneceği inanç merkezli Aleviliğin inşa edileceği yoldur. Hareketin hangi yola gireceği büyük oranda bu günlerde devletin takınacağı tutuma bağlı görünmektedir. Eğer cem-evinin statüsü meselesi Alevi toplumunun benimseyeceği bir yapıda halledilirse, cem-evleri bütün boyutlarıyla (teolojik, kültürel, sosyal ve sanatsal) kent Aleviliğinin lokomotifine haline gelecektir. Cemevi merkezli kent Aleviliği, son yarım yüzyıldır ihmal ettiği gele-

¹ Bu dönüşüm sürecinin ana hatlarının analizi için bkz. Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (2012): 135-162.

neksel belleğine belli ölçüde geri dönecek ve onun üzerinden modern hayata uyumlu bir teoloji inşa edecektir. Cem-evlerinin önü açılmadığı takdirde, çok güçlü ve derin bir toplumsal arkaplana sahip bu talep mecrasını başka şekillerde bulacak ve yeni tezahürlerle ortaya çıkacaktır. Eğer bu ikinci yoldan gidilirse, sürecin temel belirleyici dinamiği baskıya karşı direnme ve reaksiyon olacağından, anti-devlet ve anti-Sünnilik (bunun anti-İslama evrilmeyeceğini kimse garanti edemez) kodu modern kent Aleviliğinin ana bileşeni haline gelecektir. Yine aynı nedenden dolayı, geleneksel Alevi belleği (birinci bellek katmanı) işlevsiz kalacak ve kent Aleviliğinin bir bileşeni olmaktan bütün bütün çıkacaktır. Böylece modern kent Aleviliği kendi tarihsel belleğinden kopmuş olacaktır. Unutulmaması gereken önemli nokta, bu kopuşun aynı zamanda İslam'dan da kopuş olacağıdır. Zira, Alevi ortak belleğinin yukarıda özetlenen iki ana katmanından ilki, kendi yorumu içinde İslam'a kuvvetle bağlı iken, ikincisi aksine anti-İslamcı bir dip-reflekse sahiptir.

Özetle, geleneksel Alevi belleği (veya günümüz kolektif Alevi kimliğinin alt katmanı) ile cemevi (ibadethane olarak tanımlanmış bir kentsel kurum) arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Birinin varlığı diğeri ile mümkün olabilir. Öte yandan, siyasal Alevilik dernek merkezli örgütlenme ile örtüşmektedir. Şu halde esas soru, kent Aleviliğini şekillendirecek kentli-toplumsal kurumun cemevi mi yoksa dernek mi olacağı sorusudur. Cemevi merkezli bir Alevilik, sözlü ve yazılı geleneksel bellek üzerine oturacağından kaçınılmaz bir şekilde İslam'ın özgün bir yorumu olarak şekillenecektir. Geçmişinde olduğu gibi yine tasavvufi bir nitelikte olacak bu yorum, Ehl-i Beyt sevgisi ve bağlılığı üzerinden İslam dininin itikadi, ahlaki ve toplumsal temel ilkelerine vurgu yapacak, bunun yanında fihri ve ameli (özellikle şer'i ibadetlerle ilgili) meseleleri ikinci plana atacaktır.

Öte yandan, dernek merkezli gelişecek bir kent Aleviliği hem kendi geleneksel-tarihsel belleğinden hem de İslam'dan kopacaktır. İnşa sürecini var olma refleksine yaslanan bir siyasal mücadele olarak kodlayacak bu Alevilik, doğal olarak kimliğinin merkezine muarızının zıttı olan unsurları yerleştirecektir. Böylece geleneksel bellekten boşalan yerlere, bu varlık mücadelesinde işlevsel olan yep yeni unsurlar girecek, zamanla bu unsurlar kent Aleviliğinin kutsallarına dönüşecektir. Eğer toplumsal dinamikler, iç ve dış siyasal dengeler ve zamanın ruhu bu ikinci cereyanı desteklerse, modern kent Aleviliği ayrı bir din olarak karşımıza çıkacaktır.

Her halükarda tarihin ve sosyolojinin açıkça ortaya koyduğu değişmeyen gerçek şudur: Alevilik geçmişte olduğu gibi bugün ve yarın da ayrı bir toplumsal ve inançsal kimlik olarak var olacaktır. Gerek devlet otoritesini

kullanan iradelerin gerek se hegemon Sünni bilincin bu gerçeği bir an önce görüp kabullenmesi gerekmektedir. Bu kabulleniş bir lütuf değil sadece realiteyi farkemekten ibarettir. Ortada duran bu realiteyi reddetmek sosyolojinin kurallarına savaş açmak olacağından kaybetmeye daha baştan mahkumdur. Zira, kabullenmemenin tetiklediği sosyolojik süreçler Alevi kimliğini eritmek şöyle dursun daha da keskinleştirmektedir. Bu keskinlik Türkiye’de Alevi ve Sünni kimlikleri arasındaki farkı derinleştirmekte, böylece Sünnilik karşısında Aleviliğin toplumsal temellerini daha da güçlendirmektedir. Bu durum, kimileri tarafından Aleviliğin bekası için olumlu görülse de, yine Alevi kimliğinin geleceği bakımından bazı çelişkileri içinde barındırmaktadır. Zira, keskinliğin beslediği şiddetli reaksiyoner tutum Aleviliğin kendi geleneksel kökleriyle ilişkilerinde patolojik bir durum yaratmaktadır.

Öte yandan, yukarıda ifade edilen tarihsel realite kabul edildiği takdirde, Alevi toplumu kendi iç dinamiklerine ve öz kaynaklarına dönecek ve kent Aleviliğini bu mecrada inşa edecektir. Böylesi bir süreçten çıkacak Alevi kimliği daha özgün, daha yapıcı, ve kendi geçmişiyle de daha tutarlı olacaktır. Dahası, bu Alevilik kendi geçmişiyle diyalogunu koparmadığı gibi Sünni toplumla da yapıcı diyalog zeminleri geliştirme potansiyeline sahip olacaktır. Cemevi tam da işte bu **inanç vurgulu Kent Aleviliğini** temsil etmektedir.